

Ключові слова: політична система, правова система, теорія розподілу влад, принципи здійснення судочинства, принцип правозаконності, принцип законності.

Богинич О. Л. Политико-правовые условия обеспечения правового прогресса на современном этапе развития Украины

Рассматриваются вопросы совершенствования политической и правовой систем Украины. Указывается, что их современное состояние не отвечает конституционным основам верховенства права, демократии, прав человека. Предлагаются механизмы их совершенствования: расширение форм непосредственной демократии; внедрение новых механизмов контроля со стороны общества за государством; безусловное выполнение предписаний Конституции Украины касательно верховенства права в деятельности всех ветвей власти, особенно – судебной. Отдельно исследуется вопрос актуальности замены принципа законности принципом правозаконности.

Ключевые слова: политическая система, правовая система, теория разделения властей, принципы осуществления правосудия, принцип правозаконности, принцип законности.

Boginich O. Political and legal conditions to ensure legal progress at the present stage of development of Ukraine

Improvements of the political and legal systems of Ukraine are being discussed. It indicates that the current state of the latest does not correspond to the constitutional foundations of the rule of law, democracy and human rights. Mechanisms of improvement are proposed. Among the latest are: the extension of forms of direct democracy, the introduction of new mechanisms of control by society over the government, unconditional execution of the requirements of the Constitution regarding the rule of law in the activities of all branches of government especially the judiciary. Separately, we examine the question of the relevance of the replacement of the principle of legality to principle of the rule of law.

Key words: political system, legal system, theory of separation of powers, principles of justice, the principle of the rule of law, the principle of legality.

УДК 340.1

*Богдан Дмитрович Бондаренко,
аспірант кафедри теорії права та держави
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ЯК ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ ПРАВОВОГО ПРОГРЕСУ

Науковий та практичний інтерес в умовах реформування суспільства викликають проблеми суспільного прогресу. Особливого значення набуває така його складова, як правовий прогрес, що відображає ступінь еволюційного розвитку правового життя суспільства. Це пояснюється специфічними умовами, що історично склалися у нашій країні, та наявністю багатьох складових правового прогресу, які досі недостатньо досліджені у правовій науці. У цьому контексті важливим є визначення тих елементів державно-правової сфери, які впливають на правовий прогрес. На нашу думку, одним із таких елементів є загальнотеоретичні державно-правові закономірності. Це пояснюється тим, що багато суспільних та державно-правових явищ, розвиток яких характеризує правовий прогрес, є закономірними. Знання цих закономірностей, що становлять предмет загальнотеоретичної науки, є важливим напрямом пізнання правового прогресу.

Деякі проблеми правового прогресу були предметом наукових інтересів таких учених, як В. Бабаєв, А. Венгеров, Н. Воппенков, Б. Гаврилишин, О. Лукашова, А. Малько, М. Матузов, Ю. Оборотов, Л. Петрова, В. Сирих, В. Хропанюк та ін. Різноманітні аспекти державно-правових закономірностей з'ясовувалися у працях С. Алексєєва, Ю. Ветютнєва, В. Кудрявцева, П. Рабиновича та ін. Разом із тим дослідження загальнотеоретичних закономірностей в аспекті правового прогресу фактично не здійснювалося. Більше того, незважаючи на те, що закономірність як одна із фундаментальних філософсько-правових категорій являє собою важливий аспект предмета теорії права, та наголошуючи на її особливості і значенні у державно-правовій сфері, у сучасних дослідженнях предмета теорії права вчені лише згадують про закономірності державно-правових явищ, не здійснюючи комплексного аналізу. Саме це й обумовило мету цієї публікації – визначення характерних рис закономірностей, обґрунтування зв'язку між розумінням загальнотеоретичних закономірностей і правовим прогресом, виокремлення окремих аспектів їхньої взаємодії, з'ясування ролі зазначених закономірностей як засобу впливу на правовий та науковий прогрес.

Першим етапом реалізації мети є встановлення сучасних підходів до розуміння понять «правовий прогрес» і «загальнотеоретичні закономірності» у науковій літературі. Зазвичай під поняттям прогрес (лат. *progressus* – рух вперед, успіх) мається на увазі напрям розвитку від нижчого до вищого, поступовий рух уперед, до кращого, протилежністю якого є регрес (лат. *regres* – рух назад, повернення до старих, віджилих форм, занепад, деградація, зміни у гірший бік) [1, с. 1149]. В аспекті державно-пра-

вової сфери правовий прогрес є динамічною характеристикою, що відображає поступовий розвиток правової системи. У літературі правовий прогрес розглядають у зв'язку з правовою культурою [2, с. 12; 3, с. 7], правотворчістю, правозастосуванням і принципами права [4, с. 3–8], правосвідомістю, юридичною практикою та правовими інституціями [5, с. 56; 6, с. 49] тощо.

Розглянемо докладніше підходи до розуміння поняття загальнотеоретичних державно-правових закономірностей. У філологічному значенні закономірність визначається як об'єктивно існуючий, постійний взаємозв'язок між предметами, явищами, процесами, що впливає з їх внутрішньої природи, сутності [7, с. 702]. Державно-правові закономірності в узагальненому вигляді можуть бути визначені як об'єктивно існуючі, можливі для пізнання загальні правила, за якими відбуваються формування, розвиток і функціонування державно-правових явищ [8, с. 20].

У теорії держави і права закономірність – це об'єктивний, необхідний, спільний і стійкий зв'язок державно-правових явищ і процесів між собою і з іншими суспільними явищами, зв'язок, який втілює (породжує) якісну визначеність державно-правових явищ, їх політико-юридичні властивості [9, с. 12]. Закономірності у теорії права часто фігурують як фундаментальна категорія, що визначає предмет загальнотеоретичної науки. Державно-правова закономірність – це об'єктивний, необхідний, суттєвий, для певних умов загальний і сталий зв'язок державно-правових явищ між собою, а також з іншими соціальними феноменами, який безпосередньо обумовлює і впроваджує якісну визначеність цих явищ, що проявляється в їх юридичних властивостях [10, с. 176].

У загальній філософії зазвичай закономірностями вважають відносно стійкі та регулярні взаємозв'язки між явищами та об'єктами реальності, що виявляються у процесі змін та розвитку. На розумінні закономірностей відповідних явищ засновані як наукові теорії, так і наукові передбачення. Розрізняють закономірності емпіричні та теоретичні. Деякі являють собою безпосереднє узагальнення фактів, отриманих за допомогою досвіду, інші характеризують більш глибоке занурення в основи досліджуваних процесів, їх теоретичне відтворення спирається на систему понять високого ступеню загальності [11, с. 345].

Можна стверджувати, що в рамках юридичної та загальнотеоретичної наук відсутнє єдине розуміння закономірностей та їх співвідношення з іншими категоріями. Для загальнотеоретичної науки ця ситуація є критичною, адже закономірності є фундаментальною категорією, яка детермінує предмет теорії права. Тому визначеність закономірностей на категоріальному рівні у цій сфері автоматично породжує визначеність у сфері розуміння предмета теорії. На підставі розглянутих підходів до розуміння поняття «закономірність» та існуючих у спеціальній літературі поглядів учених, вважаємо за необхідне виокремити характерні ознаки закономірностей. На нашу думку, державно-правові закономірності:

- є об'єктивними, оскільки залежать від рівня розвитку суспільства, держави і права та не залежать від бажання окремих суб'єктів, правителів чи науковців;
- можуть бути пізнаними на науковому, а саме теоретично-правовому чи філософському рівні, а отже, усвідомленими;
- є необхідними для пізнання сутності, природи та соціального призначення держави і права, а також визначення місця загальнотеоретичної науки в системі юридичних наук;
- є загальними, оскільки характеризують державу і право як логічно завершені категорії безвідносно до їх національного прояву, історичного етапу чи географічного положення;
- тривалий характер обумовлює необхідність вивчення лише тих закономірностей, які сформувалися впродовж тривалого періоду часу та узагальнюють практику формування і функціонування державно-правових явищ;
- є причинно-наслідковими, оскільки відображають залежність і взаємопов'язаність як процесів виникнення, функціонування та вдосконалення держави й права, так і державно-правових явищ;
- політико-правова спрямованість відображає особливе призначення держави і права в процесі здійснення політичної державної влади та порядку в суспільстві;
- є динамічними, оскільки, по-перше, відображають динаміку процесу виникнення, становлення та вдосконалення державно-правових явищ і, по-друге, змінюються під впливом розвитку суспільства та його вдосконалення;
- визначають взаємодію державно-правових явищ із суспільством та різноманітними сферами його життєдіяльності.

На підставі означеного вище можна стверджувати, що державно-правові закономірності – це об'єктивно обумовлені, необхідні для пізнання сутності державно-правових явищ, загальні, тривалі, причинно-наслідкові зв'язки, що забезпечують пізнання держави і права як динамічних політико-правових явищ, які є змінними і визначають взаємодію державно-правових явищ між собою, із суспільством та основними сферами його життєдіяльності [12, с. 573].

Правовий прогрес є характеристикою динамічного розвитку, яка залежить від різноманітних процесів і факторів. Можна стверджувати, що певна й досить значна кількість цих процесів та факторів

розвивається закономірно, тобто відображає об'єктивно обумовлені, загальні, тривалі, причинно-наслідкові зв'язки, які є динамічними і визначають взаємодію державно-правових явищ із суспільством та основними сферами його життєдіяльності. Очевидним є висновок про те, що розуміння закономірностей державно-правових явищ відповідними суб'єктами безпосередньо впливає на розвиток правової системи та правовий прогрес, який відображає цей розвиток.

Разом із тим є необхідність уточнити, що питання про закономірний характер державно-правових явищ є підставою для окремого дослідження та наукової дискусії. Закономірність не є єдиним способом аналізу державно-правових явищ. Вона не забезпечує формування уявлень про них у повному обсязі, оскільки не передбачає різноманітних нюансів та особливостей. Тому у сфері держави та права вагомим значення набуває випадковість, що є парною категорією стосовно закономірності. Зазвичай в наслідок їхньої взаємодії закономірність формує уявлення про загальні риси, основу та сутність певного явища, а розуміння конкретних, своєрідних та унікальних особливостей – випадковість.

При цьому розуміння існуючих закономірностей, пов'язане з умінням використання знань про них у процесі аналізу державно-правових явищ, повинно здійснюватися тими суб'єктами, які певним чином впливають на процес пізнання і функціонування цих категорій. Прикладом може бути діяльність законодавчої влади, яка на основі аналізу та розуміння державно-правових закономірностей прогнозує подальший розвиток певної сфери суспільних відносин і на підставі цього здійснює її законодавче регулювання, яке буде ефективним та раціональним. Так само ці знання можуть бути використані й іншими гілками влади на різних етапах та рівнях правового регулювання. Фактично вони є джерелом додаткової інформації, яка забезпечує більш точну характеристику конкретної суспільної ситуації, яка потребує врегулювання за допомогою права. Особливого значення у цьому контексті набуває можливість об'єктивного прогнозування закономірностей розвитку державно-правових явищ, що забезпечує можливість компетентним суб'єктам діяти на випередження тих ситуацій, які ще не настали, однак закономірно мають виникнути.

Крім того, розуміння закономірностей може використовуватися вченими та науковими консультантами в процесі аналітичної діяльності у сфері держави і права, прогнозування розвитку і виникнення державно-правових явищ, розуміння їхньої сутності. Обґрунтування правової доктрини з урахуванням знань про державно-правові закономірності позитивно впливає і на практику правозастосування, яка є одним з елементів, що впливають на рівень правового прогресу. Розвиток науки у цьому контексті може бути елементом наукового прогресу, який безпосередньо пов'язаний із правовим прогресом і впливає на нього.

В аспекті розуміння закономірностей як форми прояву правового прогресу важливого значення набувають функції закономірностей, які відображають можливе їх використання для юридичної практики, що впливає на правовий та науковий прогрес. Функціональне призначення державно-правових закономірностей безпосередньо пов'язане з їх сутністю та специфікою. У літературі поняття функції зазвичай розуміють як діяльність, обов'язок, напрями впливу, зовнішній прояв властивостей певного об'єкта в рамках системи відносин, що характеризують його [1, с. 1552]. «Функція» в перекладі з латини означає «виконання», «звершення».

На нашу думку, функції державно-правових закономірностей:

- відображають сутність і зміст державно-правових закономірностей;
- забезпечують визначення взаємодії державно-правових явищ із суспільством та основними сферами його життєдіяльності;
- є необхідними для пізнання сутності, природи та соціального призначення держави і права;
- можуть бути пізнаними на науковому, а саме теоретико-правовому чи філософському рівні, а отже, усвідомленими;
- мають тривалий характер, адже формуються впродовж тривалого періоду часу;
- відображають найбільш істотні риси державно-правових закономірностей;
- – опосередковують функціонування державно-правових явищ.

Таким чином, функції державно-правових закономірностей – це зовнішній вияв властивостей державно-правових закономірностей у сфері держави і права, який є необхідним для пізнання сутності державно-правових явищ, забезпечує визначення взаємодії державно-правових явищ із суспільством та основними сферами його життєдіяльності. На нашу думку, основними функціями державно-правових закономірностей є: інформаційна, інтерпретаційна, евристична, констатуюча, прогностична, практично-прикладна, гносеологічна, оціночна, інтегративна, ідеологічно-виховна, системоутворююча та прогресивна. Розглянемо найважливіші з них більш детально [12, с. 574–575].

Інформаційна функція надає уявлення про інформацію, яку несуть державно-правові закономірності, наявні причинно-наслідкові зв'язки, які визначають взаємодію державно-правових явищ між собою, із суспільством та основними сферами його життєдіяльності. Зазначена функція відображає той факт,

що розуміння закономірностей є суттєвим джерелом інформації для різноманітних суб'єктів, які певним чином впливають на правовий прогрес. Евристична функція полягає у тому, що використання державно-правових закономірностей забезпечує відображення та формулювання невідомих раніше зв'язків між державно-правовими явищами, визначення нових аспектів взаємодії державно-правових категорій із суспільством та основними сферами його життєдіяльності. Дослідження державно-правових закономірностей забезпечує можливість формулювання гіпотез, прогнозування розвитку державно-правових явищ та їх взаємодії з суспільством, що забезпечується прогностичною функцією закономірностей. Як зазначалося вище, така можливість є важливою та актуальною у сучасних умовах.

Практично-прикладна функція визначає можливості практичного застосування знань про загально-теоретичні закономірності, забезпечує обґрунтування рекомендацій, пропозицій щодо удосконалення тих чи інших державно-правових інститутів та їх взаємодії з суспільством. Реалізація згаданих рекомендацій та пропозицій призводить до позитивних змін у сфері правового регулювання, що відповідним чином впливає на його динамічну характеристику – правовий прогрес. У цьому аспекті практично-прикладна функція пов'язана з прогресивною функцією, яка визначає практичне використання знань про державно-правові закономірності як важливої умови досягнення прогресивних перетворень й ефективного розвитку різноманітних державно-правових явищ та інститутів. Практично всі аналізовані вище функції яскраво ілюструють суттєвий вплив розуміння загальнотеоретичних закономірностей на науковий і правовий прогрес, який, у свою чергу, є закономірним результатом розвитку науки.

Що ж стосується практичного втілення правового прогресу, тут можливі й інші міркування. У випадку, якщо правовий прогрес є закономірним, для нього мають бути характерні такі ознаки, як об'єктивна обумовленість, загальність, тривалість і динамічність. На нашу думку, в аспекті аналізу суспільного розвитку правовий прогрес за своєю сутністю не є об'єктивно обумовленим. Ця позиція знаходить історичне підтвердження, адже у всесвітній історії наявна достатня кількість випадків правового регресу та правової стагнації. Ступінь тривалості також не є абсолютною характеристикою правового прогресу. У цьому випадку можливо вести мову про відносну тривалість, не характерну для закономірних процесів. Крім того, можна стверджувати, що для правового процесу характерна випадковість і відсутність плановості.

Підсумовуючи викладене, зазначимо про таке. Загальнотеоретичні державно-правові закономірності є одним з елементів державно-правової сфери, що впливають на правовий та науковий прогрес. Стан дослідження і розуміння закономірностей визначає дії різноманітних суб'єктів, які певним чином впливають на нього. Правовий прогрес є динамічною характеристикою, що відображає поступовий розвиток правової системи. Прогрес залежить від різноманітних процесів та елементів, значна кількість яких розвивається закономірно. Відображення та використання знань про закономірний розвиток державно-правових явищ має здійснюватися тими суб'єктами, які певним чином впливають на ці явища. З точки зору розуміння закономірностей як аспекту правового прогресу важливого значення набувають функції закономірностей, які ілюструють можливе їх використання у юридичній практиці, що впливає на правовий та науковий прогрес.

Використані джерела

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
2. Барсуков А. Ю. Правовой прогресс как юридическая категория. – Дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. / А. Ю. Барсуков. – Саратов. – 2004. – 191 с.
3. Семитко А. П. Развитие правовой культуры как правовой прогресс / А. П. Семитко. – Екатеринбург : УГЮА, Гуманит. ун-т., 1996. – 313 с.
4. Воронцова А. В. Правовой прогресс и основоположные принципы права // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2014. – Т. 27 (66). – № 2. – С. 3–8.
5. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти) / Л. А. Луць – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 304 с.
6. Тиунова Л. Б. О системном подходе к праву // Советское государство и право. – 1986. – № 10. – С. 49–52.
7. Новий тлумачний словник української мови / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко // В 3 т. – К. : Аконті, 2008. – Т. 1. – 926 с.
8. Загальна теорія держави і права : підруч. для студен. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко. – Х. : Право, 2009. – 584 с.
9. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави. і права: підручник. – К.: Кондор, 2005. – 609 с.
10. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. – Вид. 5-те, зі змінами. – К. : Атіка. – 2001. – 191 с.
11. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
12. Бондаренко Б. Д. Закономірності як засіб інтеграції поглядів на предмет загальнотеоретичної науки // Альманах права. Ціннісно-правові засади сучасних інтеграційних процесів в Україні. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. – Вип. 6. – С. 572–576.

Бондаренко Б. Д. Загальнотеоретичні закономірності як важливий аспект правового прогресу

Аналізуються підходи до розуміння понять «правовий прогрес» і «загальнотеоретичні закономірності», визначаються характерні риси закономірностей та їх функціональне призначення. Автор статті обґрунтовує зв'язок між розумінням загальнотеоретичних закономірностей та правовим прогресом, визначає окремі аспекти їх взаємодії, з'ясовує роль державно-правових закономірностей як засобу впливу на правовий та науковий прогрес.

Ключові слова: державно-правові закономірності, правовий прогрес, предмет загальнотеоретичної науки, функціональне призначення закономірностей.

Бондаренко Б. Д. Общетеоретические закономерности как важный аспект правового прогресса

Анализируются подходы к пониманию понятий «правовой прогресс» и «общетеоретические закономерности», определяются характерные черты закономерностей и их функциональное назначение. Автор статьи обосновывает связь между пониманием общетеоретических закономерностей и правовым прогрессом, определяет отдельные аспекты их взаимодействия, выясняет роль государственно-правовых закономерностей как средства влияния на правовой и научный прогресс.

Ключевые слова: государственно-правовые закономерности, правовой прогресс, предмет общетеоретической науки, функциональное назначение закономерностей.

Bondarenko B. General theory of state and law regularities as an important aspect of legal progress

The aim of the paper is to research comprehension, features and functionality of legal progress and General theory of state and law regularities. The author explores the correlation between understanding of state and law regularities and legal progress, identifies aspects of their interaction and clarifies the role of state and law regularities as a means to influence the legal and scientific progress.

Key words: state and law regularities, legal progress, subject of general theory of state and law, function patterns of regularities.

УДК 340.153;34(091)

*Тетяна Іванівна Бондарук,
старший науковий співробітник
відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

**ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННЯХ
СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ**

Середньовічна історико-правова реальність до сьогодні залишається одним із найменш пізнаних явищ в історико-правовій науці. Зумовлене це як об'єктивно-формальними (найперше – здебільшого фрагментарною джерельною базою та її специфічністю), так і об'єктивно-сутнісними факторами, більшість з яких з'ясовані недостатньо або залишені поза межами історико-правового пізнання. Серед останніх, зокрема, ціннісна шкала середньовічного суспільства; її відображення в уявленнях про право; мова в значенні категорій і понять, якими оперувало мислення людей Середньовіччя (так звана «мовна свідомість» – В. Горський та С. Кримський); ціннісно-смысловий Універсум культури; духовно-символічні аспекти життя тощо. Увага до таких факторів і явищ, введення їх до предметного поля історико-правового дослідження здатні зробити середньовічну історико-правову реальність значно рельєфнішою і, можливо, зрозумілішою. А це, в свою чергу, зумовлює залучення методологічного інструментарію філософії права, антропології права, історіософії, культурології, історії, філософії тощо [1, с. 72].

Власне, йдеться про спробу виявлення базових (опорних) «потоків-впливів, що йдуть від різноманітних, але більш-менш постійних умов-джерел» [2, с. 249], що дає змогу простежити і виявити широкий соціокультурний контекст, в якому формуються ті чи інші політико-правові феномени, а право виступає нормативно-ціннісним регулятором, що і становить зміст *цивілізаційного підходу в історико-правових дослідженнях*.

Ключовим у визначенні сфери застосування цивілізаційного підходу є визначення цивілізації. І тут домінуючими є дві позиції щодо такої дефініції: цивілізацію розглядають як специфічну локалізовану культуру або як розвинутий стан людського суспільства, яким досягнуто високий рівень культури, науки, промисловості та урядування (цивілізація про цьому виступає антонімом варварства).

Базовим є визначення цивілізації як поступального прогресивного руху. На думку Н. Крестовської, варто повернутися і до цивілізаційно-стадіального варіанта методологічного підходу в юриспруденції, що означатиме дослідження стадій розвитку конкретних суспільств на шляху до правового типу культури, в основі якого лежить ідея загального блага спільноти людей як вільних і рівноправних суб'єктів [3, с. 682].